

(Самрл, нег мове ратива)

*174
1913*

Juznoslovenski filolog

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ *ed.*

А. БЕЛИЋ

A. Belić

БЕОГРАД 1913.

Књ. I. Св. 1—2

ПРОМЕНЕ АКЦЕНАТА У ПРАСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ.

У различним словенским језицима има доста појава који се не могу објаснити из оног простог акценатског склона који се обично претпоставља за прасловенски језик. Већ је одавно система од три прасловенска акцента, $\hat{\ } \quad \tilde{\ } \quad \grave{\ }$, два дуга и једног кратког, недовољна да се њоме објасне појаве ма којег словенског језика. Тако је јасно да се чакавски $\acute{\ }$ не може објаснити из прасловенског $\acute{\ }$, јер се прасловенски акут у прасрпском скраћивао (*sláva* и шток. и чак., исп. чешк. *sláva*, *kráva* и шток. и чак., исп. руско *корѡва* и сл.), а чак. $\acute{\ }$ до данас се сачувао: *stráža*, *mlátiš* и сл. Тако се исто природа $\tilde{\ }$ у српскохрватском (преношење тог акцента или непреношење његово са првог слога речи на претходни предлог или префикс) или словеначком могла објаснити једино претпостављањем двојаког кратког акцента у прасрпском и прасловеначком¹⁾. Сличних појава има и у руском језику и у западн словенским језицима.

Било је покушаја да се ти нови појаве сведу у систему и објасне било неком променом целокупне интонације (Шахматов, Педерсен, исп. ниже), било утицајем околних слогова или сл.; али до сада сви ти покушаји нису дали још резултата који би нас могли у потпуности задовољити.

И мене су интересовала та питања, и ја сам се трудио да пронађем начин на који би се она могла најлакше протумачити. Посматрајући појаве јужн словенских језика, српскохрватског, у оба његова дијалекта, штокавском и чакавском, и словеначког, ја сам све више долазио до уверења да се у *последњој* епоси развитка прасловен-

¹⁾ Исп. Шахматова на пр. Къ исторія ударений въ славянскихъ языкахъ. СПб. 1898 (Изв. Отд. Рус. Яз. и Сл. III, св. 1); Ваљавца *Glavne točke o naglasu kbiževne slovenštine*, Rad 132, 116 и даље. Лескина, Јагићев Archiv XXI, стр. 321 и д.

ског језика створила система промена она три акцента прасловенска који су заједнички словенском и балтском прајезику. Али ја сам осећао да су се те промене у различним категоријама вршиле под различним погодбама, и да би било, за саму ствар, најбоље испитати те појаве, до крајњих детаља и консеквенца, у једној категорији и тек после тога прећи на друге категорије. У том правцу чинило ми се да је најзгодније прво испитати придевске форме; јер довољно је да се баци и најповршнији поглед на придевске форме, па да се уверимо да паралелно са изменом просте придевске форме у сложену у извесним случајевима иде и промена акцената: исп. срп. *иток*. и чак. *стѣро*: *stārō*, руск. *голѠ*: *гѠлое*, срп. чак. *mlādo*: *mlādō*, руск. *бѠсо*: *бѠсѠе*, срп. чак. *пѠво*: *пѠвѠ*, словеначко *sīto*: *sīto* (одр.), руск. *гѠлоденѣ*: *голѠднѣий*, пољск. кашуп. *mālo*: *mōlī* и т. д.

Ова промена акцената несумњиво је стара, прасловенска; иако се у свима словенским језицима није сачувала у потпуности, нема ниједног словенског језика који не пружа, према целокупној системи чувања својих старих акцената, различних потврда за њу. Али није то једини разлог због којег сам ја узео прво да испитам придевске форме. Придевски акценатски облици имају у многим правцима, методолошки, велика предности према акценатским облицима других речи. Прво, промене придевских акцената могу се лако пратити: с једне стране, имамо неодређену или просту форму, на пр. срп. чак. *mlādo*, а, с друге, одређену *mlādō*. У овом односу позната нам је форма која се мења, и узрок нам је познат због којег се мења: *mlādo*: **mlādoje* = **mlādoje*; *mlādō*; кратка ф. *mlādo* кад добије енклитику *je* (*je*) и са њом *dā* сложен облик мења свој *o* у *i*. У другим категоријама речи тешко је имати у овако јасном облику и почетни моменат, и моменат који је на промену утицао, и завршни моменат или резултат саме промене. Али и то није још све. Ми за сложени облик

придевске форме можемо утврдити када је постао у прасловенском. То нам показује његова гласовна форма. Облик *новѝи* гласно је у прво време у прасловенском **novos jis*; оба та облика морала су имати свој засебан акценат; јер да је *jis* било енклитично пре него што је отпало *s* у *novos*, ми бисмо имали *s* сачувано и, вероватно, о пред њим; Факат што имамо *новѝ* у *новѝи* без *s* показује да је **jis* или доцније **јѝ* постало енклитично тек пошто је *os* на крају речи прешло у *ѝs* и пошто је *s* на крају речи отпало; до тога су времена *novos* и *jis* биле две засебне акценатске речи. Али то не значи да међу словенским сложеним облицима и балтиским (исп. *geràsis*) није било никакве везе. Ја се слажем са Делбриком (Vergl. Syntax (1893) I 441) да је ова синтактична конструкција за одређеност придева балтиско-словенска; али држим да сам довољно јасно доказао да је и енклитичност заменице *jis* (*is*) у балтиском и образовање морфолошке целине међу простом придевском формом и анафорском заменицом **јѝ* у словенском — производат засебног живота балтског и словенског прајезика. Одатле је јасно и то, да је сложена форма придевска производат доцније епохе развитка словенског прајезика (ранија је она епоха када се *os* није мењало у *ѝs* и када *s* на крају није отпадало) и да све придевске акценатске измене просте форме у сложеној и припадају тој епоси прасловенског јез. То нам потврђују посредним путем и балтиски језици тиме што у њима међу сложеном и простом акценатском придевском формом нема готово никакве разлике; што према *gēras* и сл. имамо *geràsis* — то је енклитична анафорска заменица *is* учинила да придеви који су првобитно имали акценат на крајњем *-as* (у данашњем литавском језику на крају на том слогу не може акценат стајати) на том слогу не само сачувају свој акценат, него да тим крајњим *-àsis* према акценту у простој форми (*gēras*) на првом слогу, ма каквог порекла он ту био, постану продуктивни.

ског језика створила система промена она три акцента прасловенска који су заједнички словенском и балтиском прајезику. Али ја сам осећао да су се те промене у различним категоријама вршиле под различним погодбама, и да би било, за саму ствар, најбоље испитати те појаве, до крајњих детаља и консеквенца, у једној категорији и тек после тога прећи на друге категорије. У том правцу чинило ми се да је најзгодније прво испитати придевске форме; јер довољно је да се баци и најповршнији поглед на придевске форме, па да се уверимо да паралелно са изменом просте придевске форме у сложену у извесним случајевима иде и промена акцената: исп. срп. шток. и чак. *stāro*: *stārō*, руск. *золó*: *зóлое*, срп. чак. *mlādo*: *mládō*, руск. *бóсо*: *босóе*, срп. чак. *пdво*: *повd*, словеначко *sito*: *sīto* (одр.), руск. *зóлоденз*: *золóдмый*, пољск. кашуп. *málo*: *mólt* и т. д.

Ова промена акцената несумњиво је стара, прасловенска; иако се у свима словенским језицима није сачувала у потпуности, нема ниједног словенског језика који не пружа, према целокупној системи чувања својих старих акцената, различних потврда за њу. Али није то једини разлог због којег сам ја узео прво да испитам придевске форме. Придевски акценатски облици имају у многим правцима, методолошки, велика преимућства према акценатским облицима других речи. Прво, промене придевских акцената могу се лако пратити: с једне стране, имамо неодређену или просту форму, на пр. срп. чак. *mlādo*, а, с друге, одређену *mládō*. У овом односу позната нам је форма која се мења, и узрок нам је познат због којег се мења: *mlādo*: **mlādoje* = **mládoje*, *mládō*; кратка ф. *mlādo* кад добије енклитику *je* (је) и са њом *dā* сложен облик мења свој $\hat{\text{~}}$ у $\acute{\text{~}}$. У другим категоријама речи тешко је имати у овако јасном облику и почетни моменат, и моменат који је на промену утицао, и завршни моменат или резултат саме промене. Али и то није још све. Ми за сложени облик

māla: māla, prāva: prāvā, stāro: stārō; тако исто и у тросложних придева: *bogāto: bogātō, lastīva: lastīvā, šegāva: šegāvā* и с.л. У другим чакавским говорима тек се по који од ових примера сачувао. Тако и у штокавским говорима обично се чува *māli: mǎlo, prāvū: prāvo, stārū: stār, stāra, stāro* и још по који; али у тросложних облика данас имамо само акценат неодређене форме (*bōgat: bōgatū = bogāt: bogāti*). Међутим вероватно је да је њима био познат и облик *bōgati* (старије *bogāti*). Доста остатака од тих облика находимо у штокавском икавском дијалекту Јурја Крижанића који је по свима својим акценатским особинама — штокавски (исп. примере у Шахматова, Јурић Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударениу, Варшава, 1895, стр. 56—7 = Русскиј Фил. Вѣстникъ XXXII—XXXIV).

в.) Трећи тип оваквих придева образују опет каставски чакавски облици: *bél, belā, belō: béli, bēla, bēlo*. Овамо долази чак. *črn, črnā: črnī, nagāl, naglā: nāgli, plitāv, plitvā: plitvi, mrtāv, mrtvā: mrtvi* и с.л.; затим сви придеви типа *vrúe, vrúeā, vrúeē: vrúeī* и с.л. у колико су се они сачували. Наравно, дуго *r* врло је неједнако сачувано у чакавским говорима; в. о томе у поменутом моме делу. У шток. говорима тешко је придеве ове групе разликовати од придева 1-ве групе, а то због тога што су и придеви 1-ве групе у већини говора у неодређеним облицима развили акценат на крају речи *mlād, mláda, mládo* као *bēo, bēla, bēlo*; а одређене су им форме у оба дијалекта једнаке: *mládi = béli = шток. mlādi = бѣли*. Само у оним штокавским говорима у којима се сачувала стара неодређена форма, на пр. у дубровачком дијалекту (исп. Решетара, Die serbokroatische Betonung der südwestl. Mundarten, 114) или штокавским икавским говорима, те се две групе придева могу разликовати.

Сви појави о којима смо говорили у горњим тачкама вреде када је претпоследњи слог дуг, па била реч двосложна или вишесложна; сада ћу додати да сви ти по-

јави вреде и у оном случају када је дужина, наглашена или ненаглашена, и у другом слогу од краја, а када је у претпоследњем слогу био полугласник: чак. *jādan*, *jādna*, *jādnō*: *jādni* и сл.; *kratāk*, *krathā*: *krátki*, **brīžan*: *brīžni* и сл. То вреди, наравно са свима горњим ограничењима, и за штокавске говоре.

г.) Слични су односи и код придева са кратким претпоследњим слогом. Да узмемо прво примере чак. типа *nōv*, *novā*, *nōvo*: *novī*, *novā*, *novō*. Тако је: *bōs*, *bosā*, *bōso*: *bosī*, *bosā*, *bosō*; *ōštar*: *ōštri*, *tēpal*: *teplī*, *bōlan*: *bōlnī*, *tānak*: *tānkī* и сл. У штокавском се дијалекту овај акценатски тип повео за другим типовима; али су инак остали примери као *vētxi*, *mōkri*, *ōbli*, *idzni* и сл. = старијем *vetxi* и сл. који се чувају до данас поред новијег *vētxi* и сл. (в. примере у Даничића, Rad XIV 99). Овамо иду и шток. *мирѡвнѣ*, *свѣтѡвнѣ*, *кѡсѡвѣѣ* и сл., за којима су пошли и неки други. Слично имамо и у придева типа *башчѣнѣ*, *иглѣнѣ*, *црквѣнѣ* и др., у колико је у њима старо -еп- у наставку; други су или за њима пошли или имају још једном наст. -ѣп-, дакле, -епѣпѣи и сл. Према томе у горњим примерима имали бисмо: **мировѣнѣ*: **мировѣнѣи*, **иглѣнѣ*: **иглѣнѣи* (исп. руско *солѡменнѣи*); а ако је било у наставку -еп-, онда бисмо имали у наставку **иглѣнѣнѣ*: *иглѣнѣнѣи*. Сличне овом последњем облике имамо у *новчѣнѣ*, *ребрѣнѣ* и т. д. (прим. в. у Даничића, op. cit. 98). Према овим облицима потпуно су јасна и ова образовања: *змајѣвскѣ*, *сватѡвскѣ*, *пријатѡвскѣ* и сл. = *змајѣвскѣи* и сл.

По истом овом принципу померање акцената у напред имамо према чак. *vēsēl*: *vesēli*, исп. слично и у дубров. говору (Будмани, Rad LXV 173), када је средњи слог дуг, у одређеној форми : *ōkrugāl*: *okrūgli*, исп. и *křvāv*: *křvāvī*. Такав однос ја видим и у редних бројева: исп. чак. *desēti* = шт. *dēsēti* = старијем *desētū* са простим бројем **dēvet* (шток. *dēsēt*), *desēti* и сл.

д. Најзад имамо чак. тип *dōbar, dobrā, dobrō*: *dōbri, dōbrā, dōbrō*. Међу двосложним придевима тога типа има мало примера, али их је доста међу вишесложним, тако да је и овај тип несумњив. Међу њима имамо: *visōk, visokā, visokō*: *visōki* и сл.; *dalēk, -kā, -kō*: *dalēki* и сл. (исп. моје Замјтки по чакавскимъ говорамъ, Петроград, 1910, § 77, в, α). И у штокавском се говору сачувало и једно и друго: *dōbar, dōbra, dōbro*: (= стар. *добрā, добрō*): *dōbri* и сл.; а исто тако и *visōk, visōka, visōko*: *visōki* и сл., *dālek, dalēka, dalēko*: *dāleki* и сл.; (Даничић, ор. cit. 96). По себи се разуме да овамо иду и придеви типа *плавѣтан, плавѣтна, плавѣтно*: *плавѣтни* и сл. = **плавѣтѣнѣ, *плавѣтѣнѣ*: **плавѣтѣнѣи* и сл.

* * *

То би били главни придевски типови српскохрватског јез. Наравно, у говорима има од њих одступања и различног преношења; али када се све одбије што је, по мом мишљењу, новије, тада нам остају изнесени горњи типови. О различним преношењима, одступањима и сл. — читалац ће наћи у поменутој мојој књизи.

Према свему реченом имамо ове акценатске типове у придева српскохрватског *прајезика*, у колико се у тих придева мења акценат одређене форме према неодређеној:

а. *mlādo* : *mlādō*.

б. *stāro* : *stārō*.

bogāto : *bogātō*.

в. *bēlō* : *bēlō*.

г. *nōvo* : *novō*.

mirōvno : *mirovno*.

vēselo : *vesēlō*.

д. *dobrō* : *dōbrō*.

visokō : *visōkō*.

По себи се разуме да у овим приликама ' не значи штокавски новији ', већ штокавско-чакавски, још у штокавском неизмењени у ^, акут.

Већ се на основу ових односа може извести доста закључака о промени акцената; сви ће ти закључци вредети за прасловенски само у оном случају, ако се докаже да су овакви редови паралелних облика били познати и осталим словенским језицима. Због тога, засада, док то не покажемо и за остале словенске језике, ови ће закључци вредети само за прасрпски (= српскохрватски).

1. Ако испоредимо скраћивање старога ' у *stāro, bogāto* = **stāro, *bogāto* са чувањем ' у *mlādō, bēlo* (у шток. *mlādō* и *bēlō*, — јасно је да овде имамо или два различна акцента или чување старога ' под нарочитим погодбама; како је познато да је ' који се чува постао од $\hat{\text{}}$ (*mlādo: mlādō*), јасно је да овде имамо два различна по пореклу акута, па, вероватно, и два различна акута по природи. Зато је могао један акценат бити скраћен, а други остати нескраћен. За разлику од старога ' који се у нашем језику скраћивао, ја обележавам други ' који се није скраћивао знаком [†].

2. Ако будемо имали на уму да се акценат $\hat{\text{}}$ који се налази у *mlādo* могао находити само на првом слогу речи (исп. Лескина, Јагићев Archiv XXI 392 и даље), онда је јасно да тај акценат није могао бити у *bogātō*, а према томе и у *stārō*; кад додамо да је у оба та случаја $\hat{\text{}}$ постао од старога ' под нарочитим погодбама, јасно је да је он од старога $\hat{\text{}}$ (у *mlādo*) друкчији по пореклу, па, вероватно, и по природи. Дакле, овде смо имали такође два различна акцента; ја обележавам онај други, који је могао стајати у свима слоговима у речи, знаком ∞, за разлику од $\hat{\text{}}$ који је могао стајати само на првом слогу речи.

3. Када односу *mlādo: mlādō, stāro: stārō* одговара *nōvo: *novdije, dobrō: *dōbroje* — то значи да у то време нису била позната два по квалитету различна кратка акцента, већ само један; у сваком бисмо другом случају морали добити у одређеној форми на истом слогу други кратки акценат, да га је било. Како место тога имамо

промену места, унапред или уназад, то значи да смо, поред два дуга акцента, у то време имали само један кратак. Несумњиво су премештања тога кратког акцента и дала повод образовању на *првом слогу речи* другог кратког (по квалитету) акцента, који се разликовао од старог кратког акцента тиме што се није преносио на предлог или другу сличну реч која стоји пред почетком речи на којем је он стајао. За разлику од старог $\grave{}$ ја га обележавам знаком $\check{}$. У другим слоговима речи, не у првом слогу, он се потпуно, по природи својој, једначи са старим $\grave{}$.

Из овога се свега види да смо према старој акценатској системи од три акцента $\hat{}$, $'$ и $\grave{}$ добили зависну, нову акценатску систему опет од три акцента: $'$, \sim и $\check{}$. Ти су акценти имали друкчије фонетске особине него стари акценти, а добивали су се $'$ од $\hat{}$ под нарочитим погодбама, \sim од старог $'$, а $\check{}$ од старог $\grave{}$.

Питање је сада, колико је та друга акценатска система стара: да ли је прасловенска или је познија; и, ако представља тако органско мењање прве системе, докле допиру њене границе, колика је њена примена у другим категоријама речи. Јер ако је њена природа од овако широкога, принципскога значаја, као што то излази на основу већ досадашњег мог разлагања, она је морала имати примене и у другим случајевима, под сличним погодбама.

2.

Од словенских језика узећемо прво словеначки, затим руску дијалекатску групу, и најзад западнословенске језике: чешки и пољски; од пољских говора посветићемо нарочиту пажњу кашупском који је, донекле, сачувао слободну акцентуацију и квантитет наглашених гласова боље од других пољских говора. Бугарски језик не узимам због тога што нам у овом правцу пружа мало

материјала, јер је употребом члана за одређену форму у њему поремећен стари однос одређености и неодређености.

Материјал словеначког језика потврђује оно што смо нашли у српскохрватском. Само, према природи словеначког језика, зато што су кратки акценти продуљени, створиле су се многе додирне тачке међу различним акценатским типовима и могућности за различна преношења. Односу српскохрв. *stâr: stâri* одговара слов. *stâr, stâra: stâri* (остале, многобројне придеве в. у Ваљавца, Rad 119, 144); типу *dobrô: dôbrô* одговара у словеначком *gôlo* (= *gold*): *gôlo* (= **gôlo*). То што $\hat{}$ у *gôlo* не прелази на крајњи слог као у **bôga: bogâ* показује да је акценат у **gôli* био друкчији него у **bôga*; другим речима, то показује да смо у **gôli* имали $\check{}$, дакле, **gôli*, док смо у **bôga* имали стари $\hat{}$ (примере овога типа в. у Ваљавца, Rad 119, 146—7; *ibid.* 132, 168). Како је у словеначком тип **nôvo: novô* морао гласити *novô: novô*, то је природно што се *novô* у одређеној ф. заменило облицима *nôvi* слично *gôli*, јер су придеви горњег типа, по гласовним законима словеначког језика, својом неодређеном формом пришли придевима са акцентом у неодређеној форми на крају. Типу српскохрв. *bêlô: bêli* одговара у словеначком *bêl: bêli*, а овакви су још *črn* и *túj* (исп. Rad 119, 178). На послетку, имамо српскохрв. придеве типа *mlâdo: mlâdô*. У словеначком смо добили у већини облика *mladô*, т.ј. акценат на крају као у *novô*; па није чудо што се и овде развило у одређеној форми *mlâdo* и сл. Стари одређени облик *mlâdo*, који је по акценту био једнак са словеначким неодређеним обликом *stâro*, када је добивено за одређеност *mlâdo*, једнако са органском одређеном формом **stârô*, почео се осећати као неодређена форма. На тај смо начин могли констатовати у словеначком све главне акценатске типове. Да је у словеначком, као и у српскохрватском, каквоћа измењених акцената била друкчија него оних који представљају старе акценте показује, поред горњег у *gôli*, и то, што се $\hat{}$ у *stâri* не преноси

на потоњи слог, док се то у **mlādo* (неодр. ф.) врши, т. ј. имамо *mladō* и сл.

Руски нам дијалекти у овом правцу пружају нарочито поучан материјал. Својим међусобним слагањем, т. ј. слагањем велико- и малоруског дијалекта у овом правцу, они показују да се већина појава о којима ћемо говорити, а у којима руски дијалекти одступају од јужнословенских, извршила у праруском језику. Типу *stār : stārī, bogāt : bogāti* одговара потпуно *stārъ, stāro : stārŭŭ, stāroe*; да је *stārā* ж. р. неодр. ф. ново — показује *богѣтъ* које је потпуно сачувало *богѣта, богѣто : богѣтъŭ* и сл. (примере в. у Востокова, Русская грамматика Александра Востокова, по начертанію его же сакращенной грамматики полиѣе изложенная. Изданіе второе. СПетербургъ 1839, стр. 398 и даље). За однос *bēlō : bēlō* имамо у руском *бѣлѣ : бѣлѣе*; за тип *dobrō : dōbrō, dalekō : dalēkō* имамо у руском језику *добрѣ : дѣбрѣе* и *далекѣ : далѣкое*; за *pōvo*: *novō* или боље *bōso : bosō* имамо у руском *бѣсо : бѣсѣе* или у малоруском *нѣво : новѣе* (исп. Бранта, Начертаніе славянской акцентологіи, Нѣжинъ, 1882, стр. 18—19). Само у једној групи примера имамо у руском језику одступања, а то је — тип *mlādo : mlādō*. Придеви тога типа показују у руском језику двојакѣ облике; с једне стране, имамо као у српскохрватском: *цѣлъ, цѣлѣ, цѣло : цѣлŭŭŭ, цѣлѣя* и т. д. исп. чак. *cěl, cělā, cēlo : cēlŭ* и т. д. (исп. моје Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, § 76 г.), а, с друге стране, имамо *мѣлодъ, молодѣ, мѣлодо : молодѣŭŭ, молодѣя, молодѣе*, и то како у великоруском тако и у малоруском. Међу првим придевима имамо: *сивъ, грубъ, глузъ, наглъ, мудръ, храбръ, твердъ, гордъ, лютъ* и др.; а међу другим: *живъ, сухъ, кривъ, рябъ, скузъ, слѣзъ, тузъ, нѣмъ, прѣмъ, гнилъ, сыръ, гнѣдъ, спѣдъ, худъ* и др. (исп. Востокова, ор. cit. 398). Српскохрватски језик не зна за овакво цепање овога типа у већим размерима (исп. ипак штокавско *svētŭ = svetŭ*); према томе или је српскохрватски језик из-

једначио два типа, спојио их у један или је опет руски језик на своме терену развио ове двојачке форме. Према овоме или су овакве двојачке форме биле познате прасловенском језику, или су се оне развиле доцније; да бисмо могли на то питање одговорити, потребно нам је да прегледамо и друге словенске језике. Како се сличне форме овима налазе и у кашупском језику, то ћу ниже сав материјал који се на ово односи прегледати у засебној тачци. Да наведем овде да се руски језик и у свима другим тачкама слаже са српскохрватским. И у њему има *вѣселъ*: *весѣлый* = *věsel*: *vesělī* (Востоковъ, 399), *дѣвѣть*: *девѣтый*, *коротокъ* (*krātāk*), *коротка*, *коротко*: *короткій* (= *krátkī*) и т. д.; исп. разлику међу наставцима у руском језику као и у нашем: наст. *-авый*, *-алый*, *-астый*, *-истый* и сл. никада немају акцента на крају, док акценат на крају, према горњим правилима, сасвим умесно имају наставци: *-овъ*: *-овый*, *-ьнъ*: *ьный*, *-ьскъ*: *ьскій*; *-енъ*: *-еный*; **-енънъ*: **енный* или **-анънъ*: **-анный* и сл. (исп. *гербовой*, *гробовой*, *водяной* и сл.). Да смо, заиста, у руском језику имали и по квалитету различне акценте, то нам најбоље показују облици са „полногласјем,“ на пр. од *коротко* имамо *короткое* које показује да је ту била нека врста ¹, т. ј. *krātko*; или према *холодно*, које има у првом слогу [^] (= *hlādno*), имамо у одређеној форми *холодное* = *hlādnō*. У облицима без полногласја можемо судити само о месту акцента.

Западнословенски језици допуштају нам да судимо и о квантитету тих акцената; али западнословенски језици врло су рано изгубили праву разлику међу неодређеном и одређеном придевском формом (иако се оне на пр. у чешком књиж. језику и даље разликују), тако да су се у једној форми изједначиле обе. Готово се као правило може рећи да су гласовне прилике неодређене форме продрле и у овако изједначене, једне придевске облике; али у свима западнословенским језицима има и знатних оста-

така који нам допуштају да утврдимо старину акценатских типова о којима говоримо. По себи се разуме, да кад говоримо о чешком језику имамо на уму само придеве са дугим слоговима, дакле типове: *mlád, stār, běl*. У првом случају имамо обично у обе форме исти вокал: *bled: bledý, často: častý, živ: živý, tlusto: tlustý* и сл.; али ипак имамо и *skup, skoup: skupý, skoupy, mudr: moudrý, lený, ltný* и *lený, hloupo, hloupy* и још неке. У њима имамо: *skŭp: skŭpŷ* исп. шток. *skŷa: skŷaŭ* = чак. *skŭp: skŭpŷ* и сл. Под старим $\hat{}$ слог се у чешком скраћује, то је одавна добро познато (исп. срп. *zlato*: чешк. *zlato*), а под $\acute{}$, као што се види, дужина остаје и доцније прелази и у неодређену форму, као што и краткоћа из неодређене прелази у одређену, те имамо двојне облике. Да смо у *skoupy* заиста имали у првом слогу $\acute{}$, показују примери као *pátý, devátý, desátý* и сл. у којима је несумњиво био тај акценат, исп. чак. *pěti, devěti, desěti* и сл. Од другог типа, *stār: stārŷ*, морали бисмо имати у чешком: *stár: stārŷ*; и, заиста, имамо *stár*, а у одређеној форми *starý*. Како нема никаквих остатака од дужине првог слога у оваквим случајевима, мора се претпоставити да се ∞ у чешком изједначио са $\hat{}$ и подвргао његовој судбини, т. ј. скраћивању. Да је то тачно, има потврда и из других категорија речи у чешком. Чак. дијалекат показује на пр. да смо у ген. плур. у именица жен. рода типа *kráva, besěda* имали ∞ , јер у њему имамо *krāv, besěd*: задржавање $\hat{}$ на другом слогу у чакавском јасно сведочи да је тај акценат ∞ , а не стари $\hat{}$. У чешк. језику имамо поред *kráva, rána* и сл. у јединици (= чак. *kráva, rāna*) у gen. plur. *krav, ran*, т. ј. и ту је акценат скраћен, иако је и ту био ∞ а не $\hat{}$. Поменути придевски тип постао је у чешком продуктиван; на основу једнакости одређене форме *starý* са прид. форм. првог типа, на пр. *mladý, živý* и сл., добили смо у неодређеној форми у њима, према *stár* и сл. и: *mlád, živ* и сл. Од горњег односа има у чешком остатака и у многосложних придева: *dokonalý: dokonále, laskavý: laskávě*

и сл. (исп. прим. у Гебауера, *Hist. Mluvn.* III, 1, 282). На послетку, од трећег типа *běld: běli*, у којем се у чешком дужина мора чувати у обеју форми, јер је у неодређеној пред акцентом а у одређеној под ¹, имамо у чешком за-писта *bilo: bilý*. Према овоме није тешко разумети и остале акценатске односе у чешком језику.

Пољски нам језик даје још лепших сведочанстава о томе, да су и њему били познати акценти ¹ и ∞ и да су се чували у њему; међутим за оба стара дуга акцента, ¹ и [∞], познато је да су се у пољском скраћивали. И тај факат, што у пољском језику у већини придева имамо кратки вокал првога слога, показује да је у већини случајева у одређену форму уношен вокал неодређене. Како се у пољском изгубила разлика међу одређеношћу и неодређеношћу, то је и сасвим природно. Према овоме у *skapō: skapy* (исп. *skępszy*) имамо *skáp̄y*, које је предало своје *ą* и облику *skapō* који би требало да гласи **skępo*; слично у *piąty, dzewiąty, dziesiąty; ćwártý* у дијалектима (исп. Куљбакина, *Къ исторји и диалектологији пољскога језика*, Петроград, 1903, стр. 200); за ∞ имамо пример у *stáry* из Луковца (Куљбакин, *op. cit.* 198.), а још много више примера за тај акценат имамо из кашупског. Најбоље су се сачували у пољском они примери у којима се дужина морала чувати и у неодређеној форми (у положају пред акцентом) и у одређеној (под ¹), а то су придеви типа: *běld: běli*; исп. *báty* (Куљбакин, 110, 198), *ćárny* (*ib.* 110, *ćórnyj* 198), *mártvy* (*ib.* 110, 198 и др.). Све нам ово, само још у много већем обиму, потврђује кашупска дијалекатска група пољског језика. Својим одређеним формама *mólī* према *māle* (исп. Bronisch, *Kaschubische Dialectstudien*, Arch. f. sl. Philol. XVIII 321—408, стр. 340), *stórī* према компар. *stárši* (*ibid.*) и сл. она јасно показује да се у пољској групи лепо чувао ∞ у облику дужине која се није скраћивала. Јер кашупско *б*: а показује да смо у *mólī* имали *ā* (а дуго), а у *māle* *ǎ*, тј. скраћено. После примера из пољских дијалеката за ¹ није потребно наводити

за њ доказе и из кашупског. Али зато је потребно навести примере из кашупског за кратке слоге, јер се у кашупском, у извесним границама, сачувао слободни акценат. Тако у кашупском (словинском) имамо, с једне стране, *mədri*: adv. *mùədro*, *novi*: *nəvə*, *χromi*: *χrəmə* и сл., а, с друге стране, *gəli*: *gəle*, *dəbri*: *dəbrə* (в. Фр. Лоренца, *Slovinzisches Wörterbuch I*, Петроград, 1908) и сл. Мислим да није тешко видети у овим облицима старо *novi*, *modri*, *χromi* и *gəli*, *dəbri* и сл. Што се није у *gəle* сачувао акценат на крају, то је према кашупскоме гласовном закону, да се стари акценат с крајњих слогова преноси на почетак речи (исп. о томе детаљније у поменутој мојој расправи). Али поред ових потврда које нам пружа, и према придевима са дугим слоговима, и према примерима са кратким слоговима, кашупски дијалекат, он има и једно одступање које је врло карактеристично. Многи придеви којима је у неодређеној форми $\hat{}$ или $^{\prime}$ и који би морали имати према свему показаном $^{\prime}$ или \sim у одређеној форми на првом слогу — имају у кашупском акценат на крају: *bladě* (блед), *cězě* (туђ), *drodžě* (драг), *drədžě* (други), *cəxě* (тих), *čəstě* (чист), *slabě* (слаб) и сл. Како се неки од ових примера слажу са одступањима од наших правила која смо могли констатовати у руском језику, то су неки претпостављали да међу њима има блиске везе, и да према томе тај акценатски однос може бити и прасловенски. А како је то питање од великог принципског значаја за целокупну систему акценатских промена о којима говорим, то ћу томе питању посветити овде засебно место.

3.

Већ сам горе напоменуо да је акценатски тип *mlād*: *mlādi*, *cəl*: *cəli* представљао у руском језику две групе придева, једну која одговара српскохрватскоме типу *цѣльг*: *цѣльий*, и другу која му не одговара: *мѣлодѣ*: *молодѣи*,

живѣ: *живѣѣ*. Прво што морам приметити јесте, да је тај тип врло стар, јер подједнако находимо и у великоруском и у малоруском примере таквога типа: према *живѣѣ*, *сухѣѣ*, *кривѣѣ*, *рябѣѣ*, *скупиѣѣ*, *слипиѣѣ*, *тупѣѣ*, *нѣмѣѣ*, *дорогѣѣ*, *молодѣѣ*, *золотѣѣ* и сл. у великоруском — находимо у малоруском: *благѣѣ*, *блѣдѣѣ*, *живѣѣѣ*, *кривѣѣѣ*, *нѣмѣѣѣ*, *рябѣѣѣ*, *сухѣѣѣ*, *слипѣѣѣ*, *молодѣѣѣ*, *дорогѣѣѣ* и сл. (примери су већином узети из речника Желеховског, Малоруско-нѣмѣцкии Словар, Львѣв, 1886, I—II). Овај је тип, према овоме, праруски. Како се он наводи и у пољском језику, врло је вероватно да је тај тип прасловенски; па ипак, по моме дубоком уверењу, он ни у колико не нарушава, према своме пореклу, ону акценатску систему коју смо утврдили на основу досадашњег излагања.

На основу неодређене форме *мѣлодѣ*, *мѣлодо*, *дѣрогѣ*, *дѣрого* и сл. јасно је да је у њој стари $\acute{}$; према томе морало би се претпоставити да је тај акценат прешао на други слог у одређеној форми. Али то је, као гласовни појав, апсолутно немогуће, јер тада би се та промена морала извршити и у придева типа *цѣльѣ*, пошто је за њих такође несумњиво (исп. чак. *сѣл*, *сѣло* и сл.) да су имали $\acute{}$ на првом слогу. Остајући на терену „гласовности“ тога појава, могло би се рећи да одређена форма *живѣѣѣ* стоји у вези са старим обликом тога придева који је некад имао акценат на крају, исп. индиско *jīvās*, литавско *dūvas*. Али ако претпоставимо да је у време акценатских промена о којим говоримо овај придев имао облик *живѣѣ*, он би свакако, исп. *бѣльѣ*, *бѣльѣ*: *бѣльѣѣ*, *бѣльѣѣ*, морао имати у одређеној ф. *живѣѣѣѣ*, *живѣѣѣѣ*, а не *живѣѣѣѣ*, *живѣѣѣѣ*. Према томе из овога је такође јасно да у време постанка ових промена нисмо могли имати *живѣѣѣѣ*, а из онога што сам раније рекао — да од **живѣѣѣѣ* не бисмо никако могли добити *живѣѣѣѣѣѣ*. Из овога круга као да нема излаза; па ипак га, по мом мишљењу, има.

Ја претпостављам да је међу придевима овога типа био доста велики број примера сличних придеву *живѣ*. За њега је несумњиво да је његов стари акценатски облик био **gīvd̥s*, **zīvd̥s*; и исто онако као што је *sūnūs* дало у прасловенском *сѣнѣ*, тако је и *zīvd̥s* дало *žīvz*; на који се то начин извршило, о томе нећу овде сад говорити. Према сложеној форми јасно је да је тај прелаз био пливласовне природе, т. ј. да се вршио под условима који се налазе у *живѣ*, а да се није вршио под условима који се налазе у *живѣи*, или да је био морфолошке природе, али се вршио само у неодређеној форми; што се није вршио у придева типа *бѣлѣ*, *бѣлѣа*, *бѣлѣо*, може се претпоставити — као што и чини Филип Ф. Фортунатов — да је први слог по квалитету дужине био у њима различан. На тај смо начин добили однос *живѣ*: *живѣи*, и то у оно време када се код других придева ничим није разликовала сложена форма, по акценту, од просте. Зато смо, и код ових придева, још тада добили *живѣ*: **живѣи* као што смо имали *цѣлѣ*: **цѣлѣи*; само уз **живѣи* имали смо и дублет *живѣи*. Ја овде особито обраћам пажњу на то, да је факат несумњив, да је од *žīvz* добивено *žīvz*. Како треба разумети тај појав — у томе се научници разилазе. Али ја подвлачим овде једно: да се у простој форми повлачење акцента *вршило*, а да се у сложеној *није вршило*; јер то је факат. Зато и мислим да су већ у то време добивене *двојне одређене форме само у придева живѣ*. Док смо имали у других придева: *stárz*: **stáryi*, *cělz*: **cělyi*, *bǫsz*: **bǫsyi*, *golž*: **golži*, овде смо имали **žīvži* и **žīvyi*: *žīvz*. Према томе све се ово морало извршити у оно време када још није почео владати закон о промени ових акцената. Чим је почео владати тај закон, ми смо морали добити од *живѣ* у одређеној форми исто онако *живѣи* као што смо од *цѣлѣ* добили *цѣлѣи*, а *живѣи*, које је већ и раније било испало из системе придевских акценатских облика, могло се и даље употребљавати као ду-

блет уз *жѣвѣи*, као што се раније употребљавало као дублет уз *жѣвѣи*. Према томе *жѣвѣи* није имало више своје неодређене акценатске форме; већ се оно употребљавало као одређена форма уз другу одређену форму (*жѣвѣи*) која је имала своју просту или неодређену акценатску форму у *жѣвѣ*.

У различним словенским језицима, ако је ово тачно, могао је овај тип имати различну судбину: у јужнословенским језицима *жѣвѣ* је пошло за осталим придевима, а у руској групи ови су дублети постали продуктивни. Управо, у руском језику могу се констатовати три групе примера овога типа. У једној групи имамо однос: $\text{˘} : \text{˙}$; такви су: *цѣлѣз*: *цѣлѣый*, *сѣвѣз*: *сѣвѣый*, *грѣвѣз*: *грѣвѣый*, *твѣрдѣз*: *твѣрдѣый*; другу групу образују придеви код којих је колебање било још у праруском језику: такви су *толѣстѣз*: *толѣстѣый* и *толѣстѣой*, *чѣрѣстѣз*: *чѣрѣстѣый*, *чѣрѣстѣой* и сл. Код придева друге групе, и то код истих примера, у дијалектима руским, таква је множина примера са једним и другим акцентом, да је за мене несумњива паралелност њихове употребе у прарускоме (исп. примере у спом. мом раду). На послетку, имамо и трећу групу придева, само са односом: *жѣвѣз*: *живѣой*, *дѣрогѣз*: *дѣрогѣой* и сл. То што се код ових примера изгубило *жѣвѣый*, *дѣрогѣый* (остатака од свега овога има у руским говорима) — јавило се као последица утицаја акценатског типа *бѣсѣз*: *бѣсѣой* који не зна за дублете, а у којем је такође у неодређеном облику акценат био на првом слогу: *бѣсо*: *живѣо* = *бѣсѣо*: *живѣѣо*.

Сличан смо појав имали и у кашупском. У извесном броју примера типа *ѣвѣз* добивени су дублети по пореклу: гласовна форма *ѣвуѣи* и старо морфолошко образовање *ѣвуѣи*; тај факат што се у прапољском скраћивао слог под старим ˘ и ˙ учинио је те су се не само образовања типа *ѣвѣз*, него и *злѣвѣз* приближила типу *бѣсѣз*: *бѣсѣи*; па како је сада добивено *ѣвѣз*: *ѣвуѣи* и *ѣвуѣи* (краткоћа првога слога добивена је у оваквом положају по прасловенском закону који

је тачно утврдио А. А. Шахматов; исп. моју помињату студију), то је сасвим природно што је однос *živz*: *živji* победио и повукао за собом и многе друге придеве једнаке са њим по старом акценту првог слога, и оне који су се у том правцу изједначили са њима, после њихова скраћивања у прапољскоме *^* и *'*.

Несумњиво је да таквих примера има и у српскохрватским говорима; али је тешко утврдити старину њихову. Видели смо да у чак. говорима који правилно чувају однос неодређене и одређене форме — таквих примера понегде и нема; али ће их у другима бити. У штокавском их има већ више. На пр. познато је у дубровачком говору и многим другим штакавским говорима *světi* које је несумњиво старо (*svetŭ*). А сем тога примера има и других; само они нису подједнако обични у њима и подједнако стари.

Из свега се овога види да руски, кашупски и српски примери типа *живѣѣ*, *живѣ*, *světi* не само не нарушавају овај наш систем акцентатских промена, него му дају више рељефа. Те форме стоје изван системе; оне представљају остатке од акцентатских односа који су били пре времена јављања оних промена о којима ја говорим. То су скамењени остаци сложене форме без просте, која се изменила и ушла у другу групу облика. Али како су они представљали по значењу и образовању сложене облике, они су стали напореда са новим, правим облицима одређене форме који се по своме акценту нису одликовали од других. У току времена ти облици, који су у време јављања нашег система стајали изван њега и који су у то време представљали само семантиолошке дублете, постали су, ступивши у извесне односе према неодређеној форми, продуктивни и створили су значајне измене у систему руских и пољских (кашупских) придева. Али та нарушавања дошла су споља. Њима се, у ствари, ни у колико не нарушава она унутрашња правилност акцентатских односа међу различним придев-

ским образовањима коју смо могли констатовати у овима словенским језичким групама и у свима правцима у њима.

4.

Система акценатска која се тако лепо сачувала у српскохрватском представља, заиста, промене прасловенске; једино проширење материјала и одступање од онога што се јавља као норма, које смо констатовали у већој мери у руским дијалектима и у кашупском, — представља остатак из историје прасловенских акцената пре епохе измена о којима говоримо. Облик *живѣи* као прасловенски није био више у односу одређене форме према *живѣз*, које је морало добити одређену форму *живѣи*, већ је био одређена форма без своје неодређене ф. И тако се десило да је *живѣз* имало своју органску одређену форму *живѣи* и другу, архаичну форму која је по значењу могла вршити службу одређености. Доцније, у засебном животу словенских језика, шта је са њом било, видели смо.

Из овога одређивања значаја форме *живѣи* и *живѣи* може се видети унутрашњи смисао акценатских промена о којима говорим. Јављање *живѣи* место **живѣи* није *ипросто гласовне природе*; т. ј. *живѣи* ни у колико не показује да је у прасловенском сваки $\hat{}$ у положају пред дужином *морао* давати $\acute{}$; већ та форма показује да се при промени састава речи *живѣз* у **живѣи* мењала његова интонација због тога што је у новој речи наступао нови однос по експирацији и тону међу тим слогом и новим слогом. Према томе смисао овога акценатског закона у томе је, да је $\hat{}$ основне речи при измењеном њену саставу давао $\acute{}$; тако је $\acute{}$ при сличним приликама давао \sim ; \sim давало је \cup и \cup ; — давало је $\acute{\cup}$. При такој дефиницији овога закона сасвим нам је јасно, зашто је *живѣи* остајало неизмењено: оно се, када се неодређена форма изменила од **живѣѣ* у *живѣз*, није могло више осећати као *живѣз* под измењеним приликама, већ је било

без свога основнога облика. Према томе само *живѣи* по себи могло је и даље у језику остати. Уосталом, тачност оваквог погледа потврђује нам и посматрање прилика међу акценатским облицима осталих група придевских. Како да се разуме *bosdје* према *bōso* и *gdloје* према *gold*? Зацело се *gdloје* не може објашњавати од **goldје* на тај начин, што би се рекло да је акценат пренесен; ништа не би било погрешније од тога, јер би то значило да $\tilde{}$ не може стајати у средњем слогу тросложних речи са првим и трећим кратким слогом; а свако ко има и најповршнију представу о словенском језичком материјалу зна да то не би било тачно, јер имамо стотинама и хиљадама таквих облика са чување $\tilde{}$ на средњем слогу. И овде, као и горе, *gold* се мења у *gdloје* само зато што су се *при измењеним* приликама, при новоме саставу изменили тако односи различних слогова његових да су дали ову промену. Ако будемо имали на уму да се у оваквим приликама $\tilde{}$ мења (само, наравно, у једном слогу) у $\tilde{}$, онда овде имамо приближно исту промену интонације у два слога; исто тако однос *bōso*: *bosdје* онакав је какав је и у *živo*: *živoје*.

У анализовању ових облика ми можемо поћи још даље. Прво што пада у очи јесте, да се промене у интонацији врше само у последња три слога, ако је трећи од краја слог кратак, а ако је трећи од краја дуг, онда само у последња два слога. Дакле, имамо нешто налик на прилике грчке троакценатне или двоакценатне акценатске системе. Друго, само стари $\tilde{}$ понаша се при промени интонације као крај речи, т. ј. место њега се добива $\tilde{}$, што је аналогично повлачењу акцента у *dalekō*: *dalēkoје*, *gold*: *gdloје*; иначе сви унутрашњи кратки слогови при промени интонације понашају се слично староме $\tilde{}$, т. ј. прелазе на потоњи слог: *bōso*, *vēselo*, **mirōvno* — *bosdје*, *vevdoје*, *mirōvndје* исто онако као што **mōldo*: **mōldoје* и сл. На основу свега овога можда се могу извести из-

несни закључци о природи ових акцената и односу различних слогова у речима; али ја то остављам за другу прилику. Треће, ненаглашени дуги слогови, налазили се они пред или за акцентом, када при промени интонације добију акценат, увек га добивају у облику ^f: *ðkrōglz*: **okrōglyi* исто онако као што *bēlō*: *bēloje*. Изгледа, на основу тога, да онога тонског растења и опадања дужина пред и за акцентом које находимо у српскохрватском није још било у прасловенском: исп. са овим факат да се у српскохрв. при преносу акцента на претходну дужину добива ^l (исп. *рúка*, *иисати* = *рýкã*, *иисãти*), а када се акценат преноси на потољу дужину онда се добива [^] (исп. чак. *ðtkorãno* и *otkorãno* и сл.). Али за сада се ја и у ово нећу упуштати.

Ја сам мишљења да се све ове промене свODE на промену експираторно-тонских односа у слоговима у којима се оне врше и да је свима њима заједнички један општи принцип; али ја сам мишљења такође да решењу питања о њему треба прићи тек онда када се у овом правцу детаљно испитају и друге категорије речи.

На основу свега овога можемо закључити да се у прасловенском језику у последња три слога, ако је трећи од краја кратак, иначе у последња два слога (када је у претпоследњем слогу полуглас, онда у последња четири одн. три слога), при измени састава, склопа једне речи, мењала и интонација њена; у том су се случају стари [^] и ^l мењали у ^f и [~] истих слогова; акценти са кратких унутрашњих слогова померали су се за један слог према крају речи, а са крајњег слога померали су се за један слог према почетку; померени акценат на кратком је слогу давао ^l, а на дугом ^f.

5.

Овим условима, да се при промени састава речи мења и њихова интонација, обележава се и обим ових

појава и њихова примена. Јер ако је тачно да то бива при измени састава речи, онда мора и другде бити примене томе појаву, гдегод се мења састав речи. С друге стране, питање је, шта треба разумети под променом састава речи. Да ли то значи да тај појав треба да се јави код свих речи, изведених од једног корена или од једне основне речи? На прво питање није тешко одговорити: ови се појави јављају и у другим категоријама речи где се врши измена склопа речи, а на друго питање можемо рећи да се под променом састава речи разумеју измене облика или оно што се назива променом речи, а не стварање новим наставцима за образовање речи сасвим нових речи. Према томе, потребно је да и у промењеном, по саставу, облику остане по значењу иста реч, само да се њен спољашњи, морфолошко-гласовни облик измени. Те измене, као што ћемо на неколико примера видети, могу бити најразличније природе, а не само онакве какве се јављају у придева. Главно је да су у непосредном односу два облика који се аперцепирају као један и да се својим завршецима разликују. Како су се ове измене вршиле некад у различним облицима исте речи, природно је да је аналогија морала силно нивелисати акценатске разлике које су се у њих морале јавити. И тек у оним случајевима када су се те измене везивале за значење самог облика, дакле за синтактичну функцију његову, када су и оне на тај начин постајале неко средство за промену речи везану за извесно значење (т. ј. када су се морфологизирале) — те су промене, мање или више, остајале ван домашаја аналогије. Зато су одређени придеви тако лепо сачували све те промене према неодређеним, и зато је било врло корисно на њима их испитати.

Остале примере ја ћу овде навести само ради илустрације свега оног што је овде речено; у детаље о њима ја овде не могу улазити, него упућујем за понске од тих примера на чешће спомињату расправу, у колико

се они и у њој детаљно расправљају. Јер треба знати да свака од тих категорија заслужује тако детаљно испитивање као што је моја поменута расправа о придевима, па да се тачно, са свих страна, утврди њихов значај.

У *gen. plur.* именица женског рода имамо у прасловенском *ъ*, а у свима другим падежима *а*; то је био довољан разлог да се у *gen. plur.* као измењеном облику према осталим падежима изврше све промене о којима смо горе говорили. Тако имамо у чак. диј. *krāva: krāv (krāv)*, исп. *livāda: livād* и сл.; *glavā: glāv*; за њима су пошле и друге именице: *brāt: brāt, vlās: vlās, cīv: cīv, kosāc: kōsac, rōg, rōga: rogī, kōñ, kōñā: kōñī* и сл. (Примере в. у мојим Записцима и т. д.: чега у њима, нема узето је из мојих још необјављених бележака); исп. у словеначком *jāma: jām*, *lisica: lisic, zūb: zūb* и сл.; у чешком *sila: sil (= *sīl в. горе)*, *rāna: ran*; у кашупском *jōsīñ (јесен): jōsīñ*; у руском *волокъ: волóкъ, ночь, нóчи: ночéй* и сл.

У *nom. plur.* именица средњег рода имали смо у прасловенском *ā*, а у *nom. sing.* *ō, ē* (управо *je*)¹. Та је разлика била довољна да у плур. изазове промене које смо горе констатовали. Да опет узем као најтипичнији прво чакавски дијалекат. Од *jāje: pl. *jāja, pōje: poľá, jēlito: *jelitā, čelō: *čēla, rešetō: *rešēta* и сл. Облике плур. ја стављам под звездицу због тога што је данас у чак. дијалекту а на крају када је неакцентовано кратко; али је оно несумњиво било дуго као што је и данас у поменутих словенским говорима. Само у једном случају чакавски је дијалекат изгубио стари однос: *rālo* гласи место **rāla (= rāla)* — *rāla*; али се у словеначком и ту сачувао стари облик: *dēlo: dēla (dēlo: dēla у чак.)*, *kopito: kopīta (kopīto: kopīta у чак.)*; исп. са горњим руске сличне примере: *поле: поля, село: сѣла, озеро: озѣра* и сл.

¹) До данас се од свих српскохрватских говора та дужина најбоље сачувала у посавском (славонском) и завском штокавском говору. В. о томе у Шахматова, Къ историји сербско-хрватскихъ ударениј, Варшава 1888, стр. 24.

Али највише и најлепших примера пружа глагол. Само су се код њега често вршила знатна нивелисања. У чак. дијалекту према *infinit.* *gîñut* (**ginüt*) имамо у *praes.* *gîñeš, gîñě*. Краткоћа у *praes.* према дужини као на пр. у *infin.* била је довољна да се у *praes.* изврше промене интонације: *gîñut: gîñe, pogîñe; brîsat: brîše, kâpat (= kâpāt* — тако се и данас још находи у неким српскохрв. говорима): *kâpļe* и сл.; исп. у словеначком *gîñem: ginīti, brîšem: brīsat* и сл.; чак. *odahnūt: odāhneš* и сл., исп., руско *тонѹтъ: тóнешь* и сл.; чак. *potēgnūt: potégneš*, исп. руско *тянѹтъ: тјанешь*, чешко *táhnūti: tiehneš*, пољски *ciagnać: ciagniesz*; такво је чак. *mlāfit: mlāliš*, руско *молотѹтъ: молóтишь* и сл. У последњем примеру била би разлика међу основом презента и инфинитива у квалитету *i*: у првом је случају она са старим циркумфлексом (јер је постала контракцијом), а у другом случају је са старим акутом; али о томе и другим сличним примерима в. у поменутом мом делу. Овим што је овде изнесено о глаголима ја нисам хтео тврдити да се баш према инфинитиву променио акценатски облик презента; ја мислим да су за то ти облици сувише удаљени. Већ, по мом мишљењу, и у самим облицима презента, у различним лицима, има довољно услова за стварање акценатске разлике о којој говорим. То је вероватно и због сродности облика која је први услов, па да измене морфолошког облика, краја облика, утичу и на измену интонације. Али о томе, а тако исто и о другим питањима која са овим стоје у вези, исп. у мојим Акценатским студијама, I књ.

По себи се разуме да је каткада врло тешко одредити са којом се речју дана реч находи у односу као реч са промењеним саставом. Није тешко то одредити у случајевима као *lístbje* (исп. чак. *listje*) према *lîst* или чак. *stráža* (исп. руско *стóрѹжа*) према **strāž* (исп. руско *стóрожъ*); али у случајевима као чак. *súša* није лако одредити, да ли она стоји у таком односу према придевској

основи *sûh* или према каквој имен. м. р. **sûh* од које је образована имен. ж. рода **sûhĭã* и сл. У сваком случају, та испитивања можда ће нам допустити да загледамо у језичко осећање и везе међу речима из тога времена дубље него што смо до сада могли.

Овим примерима, које бих лако могао умножити, ја сам хтео само да покажем да промене интонације о којима говорим имају много ширу примену него што би се могло мислити само на основу словенског придева; њима ја нисам дао овде ни дефинитивно решење, нити сам дубље хтео улазити у коментарисање њихово. Али ја се ипак надам да сам и њима, ма како они били фрагментарни, довољно убедљиво показао да проучавање акцентата које је, на овој основици, било плодносно за придеве, може бити од користи и успеха, када се примени и на остале категорије речи. Уосталом, принципска вредност нашег правила биће ван спора, ако је његова тачност добро утврђена ма и на тако ограниченом материјалу као што је однос просте и сложене придевске форме.

Ово своје излагање ја нисам хтео сувише продужавати спореднијем питањима која се налазе у вези са променом акцентуације. Тако се ја овде нисам хтео задржавати на односу просте придевске форме, сем у једном случају, према придевским формама других индоевропских језика. Такво поређење, које ће читалац наћи у мојој опширној расправи, сем у једном случају који сам поменуо, нису у овај мах била неопходна из простог разлога, што је *сложена* придевска форма, која нас овде интересује, продукат прасловенског језика.

6.

Ја нисам хтео у овоме чланку полемисати са онима који су износили друкчије погледе, па ма њихове расправе биле и сасвим новог датума (на пр. Дилса, Брезника и Ившића); јер моја основна мисао тако се разли-

кује од њихових погледа да је према њој то било сасвим непотребно. Али овде морам поменути имена оних који су долазили до мисли о значају промене интонације целокупних речи за промену акцената у прасловенском. Међу њима је *Педерсен* (исп. „Die nasalpräsentia und der slavische akzent“, *Кунов Zeitschrift* XXXVIII 297—425). У седам група случајева, међу којима су и придеви, *gen. plur.* именица и *praes.* глагола, он је видео промене интонације; али није видео закона по којем то бива и није могао одредити, у којој то форми, управо, бива (op. cit. 302—307, 335, 336, 385); он је дао само неке знаке тих промена. Сем тога, он рачуна у прасловенске промене и неке појаве засебних словенских група језичних или чак и засебних језика словенских.

Много више него Педерсен применно је тај принцип *А. А. Шахматов*. У неколико расправа својих (исп. „Къ историји сербско-хорватскихъ ударениј“, Варшава, 1888, из Р. Ф. Вѣстника; под истим називом, Варшава, 1890, опет из Р. Ф. В.; *Юриј Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударенији*, Варшава, 1895, из Р. Ф. В.; *Къ историји ударениј въ славянскихъ языкахъ*, СПБ. 1898 (из Изв. ОРЯС. III, св. 1); *Къ историји звуковъ русскаго языка, особито Изв. ОРЯС. VII, св. 2, 303 и даље*; исп. још и *Шахматовљеву рецензију дела Решетарова Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien 1900, Изв. ОРЯС. VI, 1 св., стр. 339—354), којима је несумњиво знатно подстакао питање о прасловенском акценту, он је покушао да објасни промене прасловенског акцента променама целокупне интонације речи у прасловенском језику, које су се јавиле под утицајем извесних гласовних промена прасловенског језика. *Шахматов* је одредио први, потпуно правилно, значај двају кратких акцената у прасловенском, а тако исто и дубоку старину чакавског акцента ¹. Други кратки акценат (његов ²) и ¹ доводио је и он у везу са старим акцентом ³ и старим ⁴;

само се код мене сасвим друкчије одређује постанак новог кратког акцента. У целокупном схватању Шахматовљеву, које се одликује и оштроумношћу и дубином, има, по моме мишљењу, један недостатак: што се прилике српскохрватског језика, управо промене акцената једнога дела тих дијалеката, пројектују сувише далеко, називају прасловенским. Ти појави, унесени у прасловенски језик, силно су отежавали, да се ухвати она система која је била заиста прасловенска. Али и поред тога Шахматов је утврдио несумњиво тачно много момената у развиту прасловенског акцента; а свакако је покренуо толико питања из његове ближе и даље прошлости колико нико до њега.

Тачну основну идеју о значају интонације за акценатске промене прихватио је и С. М. Куљбакин, који је тачно приметио (Замјтки о словянскомъ количествѣ и удареніи, СПБ. 1907, из Изв. ОРЯС. XI, књ. 4, стр. 245—317, стр. 46—47, 66, 68) да вези \sim са $\acute{}$ (чак. $\acute{}$) одговара и однос \sim према старом $\acute{}$ (*zdrāva - zdrāva*). Тако ће се и у других испитивача (Meillet-a, Вондрака и др.) наћи по која примедба и у овом правцу.

Али оно што је најважније, цела система, са јасним одређивањем праве природе нових прасловенских акцената и цео унутрашњи механизам њихових промена, остајали су ипак нејасни. Моме испитивању и јесте циљ, да покуша те празнине у нашем схватању развита словенских акцената да попуни, полазећи од већ утврђеног значаја промене опште интонације речи у словенском пражезику за постанак нових словенских акцената и нових акценатских процеса. Али ја сам најбоље осећам да смо још далеко од дефинитивног решења питања о унутрашњим променама словенске интонације. Ја за сада још нисам ни хтео износити уопштавања о унутрашњим покретачима тих промена и о физиолошко-фонетској вези, која је свакако једна, међу свима овим појавима. Ја сам оставио

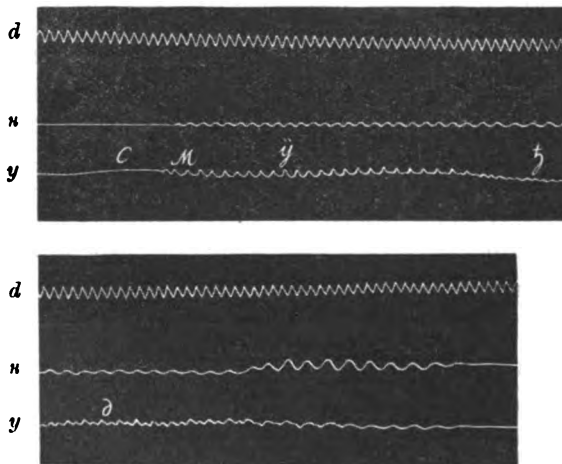
да се тим питањима вратим тек онда када нам и именски и глаголски акценат буде боље фактички утврђен него данас и када он буде боље и свестрашње осветљен него сада што је.

Београд, јуна, 1912.

А. Белић.

О ЗВУЧНИМ СУГЛАСНИЦИМА НА КРАЈУ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.

О овоме питању је до сада већ доста писано, и о њему има већ читава мала литература (в. Белић: *Rocznik slaw.* IV, стр. 192). Толико интересовање за ово питање даје ми повода да и ја саопштим своја опажања о изговору

Сл. 1. „смућ“.

звучних сугласника у српском језику на апсолутном крају, тим пре што то питање још није исцрпено. До опажања која ћу овде изложити, дошао сам на основу материјала записаног апаратом у Фонетичкој Лабораторији у Collège